

UDK 811.163.42'367.63
Izvorni znanstveni članak
Rukopis primljen 5. VI. 2007.
Prihvaćen za tisak 18. IX. 2007.

Lana Hudeček, Luka Vukojević
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Ulica Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb
lhudecek@ihjj.hr
lvukojev@ihjj.hr

DA LI, JE LI I LI – NORMATIVNI STATUS I RASPODJELA

U radu se daje pregled problema povezanih s normativnim statusom čestičnih/vezničkih skupina *da li*, *je li* i čestice/veznika *li*. Pokazuje se da postoji nekoliko pogriješaka povezanih s tumačenjem normativnog statusa i raspodjele tih skupina i te čestice te se provjerava normativno pravilo prema kojemu skupinu *da li* treba u standardnome jeziku zamijeniti česticom *li* (o tome se posve pogriješno često piše kao o zamjeni *da li* s *je li*, a skupina *je li*, s iznimkom skupine *je li da* koja ima funkciju dopunskoga pitanja, u standardnome jeziku ne postoji kao čestična/veznička skupina jer je njezin prvi član uvijek 3. lice prezenta glagola *biti*). Određuje se normativni status skupine *je li*, tj. pokazuje se da je ona u hrvatskome jeziku ili zastarjela ili da pripada razgovornomu stilu. Također se provjeravaju pravila u skladu s kojima se normativni status skupine *da li* u izravnome pitanju razlikuje od njezina statusa u neizravnome pitanju i prema kojima se skupina *da li* i u standardnome jeziku pojavljuje pri izricanju potvrdnosti te u alternativnim pitanjima. Donose se uvjeti zamjenjivosti skupina *da li* česticom/veznikom *li*, tj. izdvajaju se sintaktički konteksti u kojima ta zamjena nije potrebna ili nije moguća.

1. Uvod

U vezi s normativnim statusom i raspodjelom čestičnih skupina *da li* i *je li* te čestice *li* u normativnim se priručnicima može pronaći mnogo spornih tvrdnja i iščitati mnogo neriješenih pitanja, npr.:

1. Je li valjano normativno pravilo koje se može pronaći u nekim normativnim priručnicima da u hrvatskome standardnom jeziku upitnoj čestičnoj/ve-

zničkoj skupini *je li* treba u standardnome jeziku dati prednost pred skupinom *da li*?

2. Postoji li u hrvatskome standardnom jeziku uopće čestična skupina *je li*, tj. kakav je njezin normativni status?

3. Kakav je status skupina *je li da*, *je l' da*, *jel' da*, *jelda*, *jel'te* i sl.?

4. Koliko je utemeljeno načelo da se normativni status skupine *da li* u izravnome pitanju razlikuje od njezina statusa u neizravnome pitanju?

5. Je li utemeljeno načelo da se s pomoću *da li* izriče “pitanje preko potvrde” (Raguž 1997: 280)?

6. Je li utemeljeno načelo da se normativni status skupine *da li* u alternativnome pitanju razlikuje od njezina statusa u “običnome”, nealternativnome pitanju? Nije li svako pitanje uvedeno spomenutim čestičnim skupinama ili česticom *li* nužno alternativno pitanje (iako alternativnost ne mora nužno biti eksplicirana)?

7. Kakav je status skupine *da li da + prezent*, tj. skupine *da li + infinitiv*?

8. Mogu li se definirati uvjeti zamjenjivosti skupine *da li* i skupine *je li* te skupine *da li* i čestice *li*?

U ovome ćemo radu pokušati odgovoriti na ta pitanja te ćemo na kraju, odgovarajući potvrdno na posljednje pitanje, definirati uvjete zamjenjivosti skupine *da li* i skupine *je li* te skupine *da li* i čestice *li*.

Prije toga upozorit ćemo na problem koji se odnosi na naziv *čestica*. U normativnim je priručnicima često riječ o česticama *da li* i *je li*. Riječ je o pogriješci koja se ponavlja i kad je riječ o veznicima i prijedlozima (vidi Vukojević – Hudeček 2007., u tisku), tj. o tome da se česticama smatraju skupine sastavljene od dvije riječi (*da* i *li*, tj. *je* i *li*). Čestice su vrsta riječi, a dvočlana skupina ne može pripadati vrsti riječi. Riječ je o čestičnim skupinama (tj. o skupinama sastavljenim od po dvije čestice). Isti je problem i kad se te skupine proglašuju veznicima (kad uvode zavisnu surečenicu), tj. otvara se problem razlikovanja veznika kao vrste riječi (koji je stoga nužno jednočlan i usto ne pripada kojoj drugoj vrsti riječi) i kao sintaktičke jedinice (koja nije nužno jednočlana i koja može pripadati različitim vrstama riječi). I taj primjer pokazuje da je nužno i nazivom razlikovati vrstu riječi od skupine u određenoj sintaktičkoj funkciji.

1. Valjanost pravila *da li* > *je li*

Kad se u normativnim priručnicima proskribira uporaba skupine *da li*, uobičajilo se pisati da umjesto nje treba upotrebljavati skupinu *je li*. Međutim takav

je savjet netočan, a primjeri pokazuju da se u pravilu željelo kazati da umjesto skupine *da li* treba upotrebljavati česticu *li* kojoj prethodi predikat ili predikatna kopula ako je riječ o imenskome predikatu. Ta kopula može dakako biti u 3. licu prezenta, pa onda rečenica “slučajno” započinje s *je li*, ali tada to nije čestična skupina *je li*.

Nekako se naime uobičajilo da se taj jezični savjet razumijeva kao „umjesto skupine *da li* treba upotrijebiti skupinu *je li*“¹, te se tako stvara privid da je riječ o dvjema čestičnim skupinama u kojima se u jednoj na prvome mjestu nalazi čestica *da*, a u drugoj čestica *je*. Pritom se donose primjeri poput **Da li je pametan? > Je li pametan?* u kojima je posve očito da *je* nije čestica nego 3. lice prezenta glagola *biti* (*Pametan je. > Je li pametan?*). Kad bismo naime za primjer uzeli rečenicu **Da li piše zadaću?*, savjet bi glasio

¹ U Protuđerovoj knjizi jezičnih savjeta *Pravilno govorim hrvatski* 4 (2000: 83) donosi se ovaj savjet: “Upit *je li* ima duboko uporište u hrvatskome jeziku pa stoga nije dobro započinjati upit s *da li*, nego s *je li*.”, te se donose primjeri *Da li je on došao doma? > Je li on došao doma* i *Da li je to slobodno? > Je li to slobodno?* Nadalje taj autor piše: “Međutim, pri uporabi upita *je li* treba imati mjeru za stil i ne treba svaki upit počinjati upitom *je li*, ako za to nema opravdanog razloga.” To ovako oprimjeruje: *Je li biste što kazali? > Biste li što kazali?, Je li želite kolače? > Želite li kolače?, Je li možete doći? > Možete li doći?* i na kraju donosi zaključak: “Moram istaknuti kako u ovim potonjim primjerima upit *je li* nije potpuno nepravilan, ali njegovim izostavljanjem dobivamo na kratkoći izraza.” Taj je savjet dobar primjer za to kako se govori o zamjeni skupine *da li* skupinom *je li*, a tu u prvome nizu primjera uopće nema skupine *je li*, nego je tu skupina koju čine predikatna kopula (*je*) i čestica *li*. Nije dakle riječ o tome da *da li* treba zamijeniti s *je li*, nego da je bolje umjesto čestične skupine *da li* upotrijebiti ustrojstvo predikat/predikatna kopula + čestica *li*. Drugi niz primjera to potvrđuje. Nema nikakva razloga da se u tomu nizu uopće uspostavljaju pitanja koja počinju s *je li* jer u tim rečenicama nema predikatne kopule *je*. Čestična skupina *je li* uspostavljena u tim primjerima, tj. pitanja njome uvedena ne pripadaju standardnomu jeziku. Ne stoji napomena da u tim primjerima upit *je li* nije potpuno nepravilan, on je u njima u standardnome jeziku nepravilan, pripada razgovornomu stilu, ali ne razgovornomu stilu standardnog jezika. Njemu naime ne može pripadati jer ne pripada standardnomu jeziku. Nepotrebno je govoriti o “mjeri za stil” jer se raspodjela čestične skupine *da li* i čestice *li* može na savjetničkoj razini opisati posve jasnim pravilom.

I Brodnjak u *Razlikovnome rječniku* upitno *da li* oštro normativno zamjenjuje s *je li*, a samo se iz primjera može iščitati da to znači da se *da li* treba zamijeniti ustrojem predikat/predikatna kopula + *li*: *Da li ste vidjeli nekoga? > Jeste li vidjeli nekoga?, Htio bih da znam je li kod kuće > Htio bih znati je li kod kuće*. Prosječni čitatelj lako može takav savjet razumjeti kao “svako *da li* treba zamijeniti s *je li*”, a da se to često događa pokazuju primjeri iz drugih savjetnika koji takva čitatelja onda nastoje poučiti da to nije tako. Ne bi li bilo jednostavnije na svakome mjestu na kojemu je o tome riječ dati precizan savjet kakav npr. daje Pavešić u *Jezičnome savjetniku s gramatikom*: „Veza *je li* sastavljena od glagola *je* (3. l. jd. glagola *biti*) i upitne čestice *li* i može se upotrebljavati samo kao 3. l. jd. perfekta, npr. „Je li došao, Je li ga vidjela?“ Ne smije se ta veza stapati u jednu riječ i upotrebljavati kao upitni veznik za sva lica i vremena; npr. ne valja: „Je li ga vidiš? Je li će doći?, Je li ste se umorili?, nego treba: „Vidiš li ga, Hoće li doći, Jeste li se umorili?“ (str. 110). I tomu savjetu međutim moramo prigovoriti na tvrdnji “samo kao 3. l. jednine perfekta”, što je npr. s rečenicama poput *Je li lijepa?* u kojima je riječ o 3. l. jd. prezenta? A i u spomenutom primjeru kopula je u prezentu i dio je složenoga glagolskog vremena – perfekta.

da je bolje *Piše li zadaću?* (a ne *Je li piše zadaću?*). Pravilo bi dakle trebalo preoblikovati te reči da je umjesto pitanja uvedena čestičnom (ili vezničkom) skupinom *da li* bolje upotrijebiti pitanje u kojemu se predikat izjavne preobliske premeće ispred čestice *li* te tako pitanje počinje ustrojstvom *predikat + li* (a ne skupinom *je li* koja je gotovo postala metaforom za ustrojstvo *predikat + li*). Upravo zbog mogućnosti takva pogriješnog razumijevanja tog savjeta pojavljuje se i potreba da npr. I. Brabec u knjizi *Sto jezičnih savjeta* (1982: 120) da savjet da se rečenice *Da li idete kući?* i *Htjeli bismo znati da li idete kući* ne mogu preoblikovati u rečenice *Je li idete kući?* i *Htjeli bismo znati je li idete kući*. Ideja o takvoj zamjeni, tj. o tomu da tako treba činiti, mogla bi se u koga pojaviti samo temeljem nejasnoga pojednostavnjenog normativnog pravila koje se svodi na uputu “*da li* treba zamijeniti s *je li*“, umjesto točne upute „*da li* treba zamijeniti ustrojstvom *predikat + li*“, čija je posljedica da treba dodatno objašnjavati da se ne zamjenjuje baš svaki *da li* s *je li*. Dalje Brabec pojašnjava: „U njima bi predikat (*idete*) trebalo predmetnuti čestici *li* te bi se tako dobile rečenice *Idete li kući?* i *Htjeli bismo znati idete li kući?*“ koje su u skladu s pravilom da skupinu *da li* treba, naravno kad je to moguće, zamijeniti česticom *li* kojoj se predmeće predikat (bez obzira na to o kojemu je predikatu riječ, glagolskome ili imenskome, u kojemu se slučaju premeće samo njegova kopula). To Brabec nakon zbujujućih primjera i sam piše: „Dakle, oblik *je* može stajati na početku samo onih rečenica u kojima je riječ o 3. l. jd., i to samo u prezentu (*Je li dobar?*) i u perfektu (*Je li tražio zadatke?*). Prema tome, pogrešne su takve rečenice i s ostalim glagolskim oblicima, npr. s kondicionalom: *Je li bio skočio?* (*Bi li skočio? Da li bi skočio?*), s futurom *Je li ćete na skijanje?* (*Hoćete li na skijanje? Da li ćete na skijanje?*)“.

R. Katičić piše (1986: 148): „Gdje bi u upitnoj rečenici stajalo *jest li*, dolazi *je li*. Taj sklop nije isto što i upitna čestica *je li*.“ Tom se tvrdnjom želi upozoriti da se na početku rečenice nalazi „slučajna“ skupina *je + li* (u kojoj je je 3. l. jd. prezenta, tj. riječ je o ustrojstvu *predikat + li*). Nju treba naravno razlikovati od čestične skupine *je li*.

Zaključimo, pogriješno je normativno pravilo koje kaže “umjesto *da li* bolje je upotrijebiti *je li*“, ono treba glasiti: “umjesto *da li* bolje je upotrijebiti ustrojstvo *predikat/predikatna kopula + li*“. Pri primjeni toga pravila treba međutim imati u vidu sve ograde i odstupanja koji se donose u daljnjemu tekstu te ga njima dopuniti.

Očito je nadalje da se u normativnim priručnicima obično miješaju dva problema, tj. ne razgraničuju se dovoljno jasno dva pitanja. Prvo je pitanje posto-

ji li u hrvatskome standardnom jeziku čestična skupina *je li*? Drugo se pitanje tiče odnosa upitne skupine *da li* i ustrojstva *predikat + li*, tj. drugo je pitanje jesu li normativnim savjetom da *da li* treba u standardnome jeziku zamijeniti ustrojem *predikat + li* doista obuhvaćeni svi slučajevi u kojima se u hrvatskome jeziku pojavljuje upitna skupina *da li*. Uvjete zamjenjivosti istražiti ćemo u točki 3.

2. Normativni status čestične/vezničke skupine *je li*

U normativnim priručnicima često se raspravlja o raspodjeli skupina *da li* i *je li*, a upitno je pripada li uopće čestična skupina *je li* standardnomu jeziku ili standardnomu jeziku pripada samo čestica *li*. Kakav je dakle zaista normativni status te skupine? Pregledani primjeri iz normativnih priručnika i iz *Hrvatske jezične riznice*² pokazuju da se čestična/veznička skupina *je li* pojavljuje ili u starim izvorima kao sintaktička zastarjelica ili u razgovornome stilu. Iznimka je skupina *je li da* i njezine inačice (*je l' da, jel' da, jelda, jel' te* i sl.) koja u hrvatskome jeziku ima funkciju dopunskoga pitanja (tag-pitanja) i poštapalice.

2.1 Zastarjela čestična skupina *je li, je l', jel'*

Čestična skupina *je li* postoji u hrvatskome jeziku, ali je u njemu (osim u *je li da* ustroju, v. točke 2.3 i 2.4) zastarjela ili pripada razgovornomu stilu. Za „upitnu česticu“ *je li* na početku rečenice R. Katičić (1986: 149) piše da je ona nešto rjeđa i da pripada više razgovornomu nego književnomu jeziku. Međutim svi primjeri koje donosi govore u prilog tomu da je zapravo riječ o sintaktičkoj zastarjelici (primjeri su iz Došena i Kanižlića: *Je li se kaješ za sve grihe svoje?* (Kanižlić, Bogoljubn. 488); *Je l' se tebe to dotiče?* (Došen, 50,1); *Je l' se jato tad rastane?* (Došen 102 a); *Je l' košulju često pere?* (Došen 205b)), a to potvrđuju i primjeri iz *Hrvatske jezične riznice*, npr.: *Je li se to postigne budi pod imenom hrvatskim ili srpskim, slavonskim ili slovinskim, to je nam svejedno; samo neka se postigne!*” **Miroslav Kraljević. Požeži dak ili Ljubimo milu**

Čestična/veznička skupina *je li* potvrđena je u starijim izvorima i takva njezina uporaba ne pripada suvremenomu hrvatskom standardnom jeziku. Možemo je smatrati sintaktičkom zastarjelicom.

² Računalni pretraživi korpus tekstova različitih funkcionalnih stilova dostupan na mrežnim stranicama Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje na internetskoj adresi www.ihj.hr.

2.2 Razgovorna čestična skupina *je li, je l'*

Čestična skupina *je li (je l')*, npr. *Je l' idete kući?*, *Je l' me čuješ?*, *Je l' da pišem zadaću?* pripada razgovornomu stilu, a ne standardnomu jeziku. Ona je međutim u razgovornome jeziku veoma dobro potvrđena. Donosimo niz primjera iz novina (svi su primjeri iz *Vjesnika*) u kojima se čestična upitna skupina *je li (je l', jel')* pojavljuje u intervjuima i citatima:

To vam je bilo kao: »Eto Ivice, mi smo ostali bez golfa. Jel' bi ti mogao šta?«.; *On sam pita Tuđmana: »Predsjedniče, jel' se to snima?«.*; *Problem je bio i ostao, jer da smo krenuli sa slanjem zahtjeva za iseljenjem, te da smo s korisnicima stanova završili na sudu, jel' vi znate koliko bi to tek onda trajalo, uzvratilo je protupitanjem gradonačelnik.*; *“Pa sad vi vidite jel' se može s radom ‘na četiri sata’ rješavati spise kvalitetno, brzo i s autoritetom”.*; *Ima li hrvatsko kazneno pravo tako stroga pravila. Ima. A jel' se ona primjenjuju? Opisano je u gornjim recima.*; *Jel' vi vidite dokle to ide. Što se mene tiče, ja dalje ne idem.*; *A navedeni se o pravosudnoj reformi nisu sastali već tjednima pa se i ne zna jel' se to hrvatski sudovi reformiraju ili ne.*; *MESIĆ: Jel' vi to ne pamtite svoju državu?*; *Jel' se ti ljudi slažu s onim što naočigled cijele zemlje izvodi taj županijski sudac krivičar? Jel' su uopće dobili priliku glasati o puštanju iz pritvora sedmorice optuženika za ratni zločin?*; *Promatrači: Jel' to onda znači da se na novi natječaj više ne bi mogli javiti Guberina i Stošić?*; *»Alo, jel' me čuješ, stavi žute krizanteme na lijevu stranu tatinog groba!« odlučno je, putem mobitela, nekome na miroševečkom groblju na Dan mrtvih dobrodržeća starića davala »koordinat« gdje cvijeće treba točno stajati.*

U standardnome jeziku pitanja poput *Je li hoćeš da ti pomognem?* nisu prihvatljiva, tj. standardu ne pripadaju pitanja s inicijalnim *je li + predikat*. To je značajka razgovornog stila ili dijalekta. O tome piše i I. Brabec. Očito je da su takva pitanja česta, ali ona ne pripadaju standardnomu hrvatskom jeziku. Upravo zbog toga što se takva pitanja često čuju i mogu se naći u citatima čijih riječi u medijima i u intervjuima, važno je normativno pravilo dobro uobličiti. S druge strane, pri izradbi gramatike pojedinih funkcionalnih stilova veoma čestu uporabu početne čestične skupine *je li* u razgovornome stilu treba uzeti u obzir pa i razmisliti o tome da joj se u okviru toga stila dadne legitimnost. Ta skupina međutim nikako ne može pripadati općeobvezatnomu standardnom jeziku i njegovim strožim stilovima. *Je li i je l' (jel')* katkad se pojavljuju i u elipsi u glavnoj rečenici koja uvodi uzročnu rečenicu: *Je li to zbog/stoga/zbog toga...*, npr: *A oni bi opet gradski novac uvukli u tuđe poslove. Kao i u Dinamo. Jel' zbog Zagreba i Zagrepčana?> Je li to zbog Zagreba i Zagrepčana?*

Razgovornomu funkcionalnom stilu standardnog jezika pripadaju pitanja uvedena skupinom *da li* (*Da li radiš?*).

2.3 Dopunsko pitanje *je li da, je l' da, ,jel' da, jelda, jel' te* i sl.

Je li da, je l' da, jel' da, jelda, jel' te pojavljuju se kao dopunsko pitanje (tag-pitanje), tj. pitanje kojim se traži potvrda izrečene tvrdnje, odnosno kojim se sugovorniku sugerira potvrđan odgovor. To dokazuje i sraslica *jelda* i mogućnost da se između *je li* i *da* umetne riječ *točno, istina* i sl. Pitanjem *Je li da ćemo stići na vrijeme?* od sugovornika se zahtijeva da potvrdi da onaj koji je to pitanje postavio ima pravo (*Je li točno da ćemo stići na vrijeme?*, *Je li istina da ćemo stići na vrijeme?*), tj. da otkloni mogućnost da nema pravo. To je zapravo pitanje *Stići ćemo na vrijeme, jelda?* (koje pripada razgovornomu funkcionalnom stilu), tj. dopunsko pitanje u kojemu se ponavlja predikat: *Stići ćemo na vrijeme, hoćemo li?* *Je li da, jel' da* i *jelda* pojavljuju se samo u komunikaciji, tj. u situaciji koja podrazumijeva sugovornika i izravno obraćanje njemu. M. Mihačević (1995: 23) navodi rečenicu *Hrvatska će pobijediti, jel da?* kao tipičan primjer rečenice s dopunskim pitanjem.

Je li da ti ne ćeš nikomu reć ono o tamburici? **Petar Šegedin. Djeca Božja** (*Je l' da ti ne ćeš nikomu reć ono o tamburici?* *Je li točno da ti ne ćeš nikomu reć ono o tamburici?* *Ti ne ćeš nikomu reć ono o tamburici, jelda?*); *Je li da mi nisi vidio lica?* **Vladan Desnica. Proljeća Ivana Galeba** (*Je l' da mi nisi vidio lica?* *Je li istina da mi nisi vidio lica?* *Nisi mi vidio lica, jelda?*); *To se znade, jel' da.* **Vj;** »*Na pivi si, jel'?*« **Vj;** *Nevaljana Hrvatica, htjedoste reći, jel'te?* **August Šenoa. Prijan Lovro;** *Divna krajina. - Poznata mi je. Krasna je- odvrati Lovro i sjenka proleti njegovim čelom. - Jel'te? Krasna!* **August Šenoa. Prijan Lovro;** *Kad na vas dođe kakva bolest, treba zvati vrača, jel'?* **August Šenoa. Prosjak Luka;** *“Dobar večer, dragi moj alter ego! Jel' te, danas je bilo veselo?”* **August Šenoa. Zlatarevo zlato**

2.4 Poštapalica *je li, jel' da, jelda, jel'te, jelte* itd.

Je li, jel' da, jelda, jel'te, jelte itd. pojavljuju se u razgovornome stilu često i unutar rečenice, u funkciji poštapalice. Tim se poštapalicama naizgled traži aktivno sudjelovanje sugovornika u komunikacijskome procesu pitanjem koje na prvi pogled djeluje kao pitanje o njegovu mišljenju ili stajalištu. Prešutnim potvrđnim odgovorom (odgovorom koji govornik ne očekuje jer on zapravo ne pita) govornik tim poštapalicama sam sebe ohrabruje u iznošenju svojeg mišljenja.

Tako si, primjerice, Šerić dozvoljava uličarski ispad javnog vrijeđanja izbornika Barića koji, jel', nije prepoznao »neupitni nogometni genij« ovoga mladog nogometaša.; I sad Barića, jel', zanima odgovor na posve logično pitanje – što se to događa, je li ovdje u pitanju namjerno eskiviranje reprezentacije.; Vremena za zajedničko uigravanje i sazrijevanje imat će na pretek, jer ta će generacija, jel', još godinama skupa egzistirati u Maksimiru; Već i taj šturi podatak otkriva tko je, jel', kulturniji i normalniji.; Verbalnim je paradama kasnije pokušao puku preventivno pojasniti kako je, jel', i Debrečen u samome europskom vrhu, pa bi Hajdukov prolaz valjda bio ravan – čudu.

3. Uvjeti zamjenjivosti

Sljedeće je pitanje na koje ćemo pokušati odgovoriti može li se (i mora li se) skupina *da li* uvijek zamijeniti česticom *li*, tj. postoje li određeni sintaktički uvjeti u kojima tu zamjenu nije moguće ili nije potrebno provesti. Iščitavanjem normativnih priručnika može se uočiti da se u njima spominju ili naznačuju (tj. ili izrijekom donose ili se na njih upućuje primjerima) tri slučaja u kojima je u hrvatskome standardnom jeziku dopuštena uporaba skupine *da li*, tj. tri slučaja u kojima tu skupinu nije potrebno zamijeniti česticom *li*. Neki normativni priručnici naime dopuštaju uporabu skupine *da li* kao vezničke skupine, tj. kao skupine koja uvodi zavisnoupitnu rečenicu, drugi redovito implicitno, tj. primjerima koje donose, sužavaju to pravilo te dopuštaju uporabu upitne skupine *da li* kad uvodi alternativno pitanje u zavisnosloženoj upitnoj rečenici.

Treći je slučaj u kojemu neki priručnici ne proskribiraju uporabu veznika *da li* veoma nejasno opisan kao slučaj u kojemu “upitna formula *da li* dolazi kad se ističe pitanje preko potvrde” (Raguž 1997: 280). Komentirat ćemo svaku od te tri tvrdnje.

3.1. Status čestice/veznika *li* i čestične/vezničke skupine *da li* u jednostavnoj upitnoj rečenici i u zavisnosloženoj upitnoj rečenici

U normativnim se priručnicima katkad razlikuje uporaba čestične skupine *da li* i čestice *li* u izravnome i neizravnome pitanju te se uporaba skupine *da li* povezuje s neupravnim govorom, a čestice *li* s predmetnutim predikatnom ili predikatnom kopulom s upravnim govorom. S. Težak i S. Babić ne donose u svojoj gramatici izrijekom takvo pravilo, ali ga potvrđuju svojim primjerima (1992: 240): „Vjeruješ li mi sad?“ upita Branko.; Branko upita da li mu sad vjeruje.; Ivica upita: „Poznaješ li ti Branka?“; Ivica upita da li on pozna je Branka.

I K. Krstić i P. Guberina u *Razlikama* pišu (1940: 43): „Srbi upotrebljavaju uvijek *da li* u upravnom govoru i nepravnom pitanju a) *da li je došao*, b) *ne znam da li je došao*. Hrvati rado prave razliku između upravnog i nepravnog pitanja, pa u upravnom pitanju upotrebljavaju *je li*, a u nepravnom *da li* ili *je li*: a) *Je li on došao?*, b) *Ne znam, da li je (je li) on došao?*”.

Pavešićev *Savjetnik s gramatikom* tvrdi da je *da li* „upitni veznik kojim se počinje zavisna upitna rečenica, ali se od starine upotrebljava i na početku nezavisnih pitanja (1971: 59): „Da li ćeš doći, pored običnijega: Hoćeš li doći?“.

Prvo je dakle pitanje na koje ćemo pokušati odgovoriti je li skupina *da li* u vezničkoj funkciji zaista iznimka od normativnoga pravila da umjesto *da li* treba upotrebljavati *li*, tj. ima li razloga za drukčiji normativni status te skupine u složenoj rečenici (u kojoj uvodi zavisnoupitnu rečenicu) i u izravnome pitanju.

Teško je međutim proniknuti u to zašto bi status skupine *da li* bio u složenoj rečenici drukčiji od statusa te skupine u jednostavnoj upitnoj rečenici. Naime svi odnosi (kad je riječ o uporabi čestica/čestičnih skupina i veznika/vezničkih skupina *da li*, *li*, *da li da*, *da*) koji postoje u jednostavnoj upitnoj rečenici istovjetni su s odnosima u izričnoj upitnoj rečenici. To se objašnjava time što se jednostavna rečenica može razumjeti u kontekstu implicitne (neeksplicirane) izričnosti, tj. glavna se rečenica podrazumijeva iako nije eksplicirana. (U svakoj je upitnoj rečenici ona uvijek barem ova: *Pitam*).

Npr.:

jednostavna rečenica	izrična rečenica
1. a. <i>Je li došla?</i>	<i>Reci mi je li došla?</i>
b. <i>Jeste li došli?</i>	<i>Reci mi jeste li došli?</i>
c. <i>Bojiš li se?</i>	<i>Reci mi bojiš li se?</i>
2. a. <i>Da li da kupim kruh?</i>	<i>Reci mi da li da kupim kruh?</i>
b. <i>Da kupim kruh? razg.</i>	<i>Reci mi, da kupim kruh? razg.</i>

Bilo bi svakako zanimljivo ući u trag tomu normativnom pravilu. Pokazat će se dalje u tekstu da je skupina *da li* doista često potvrđena u jednome tipu alternativnih pitanja, ali se njezina uporaba u alternativnim pitanjima može dobro opisati i nema potrebe da se zbog jedne vrste pitanja za čestičnu skupinu *da li* u zavisnoupitnim rečenicama skupini *da li* dadne drukčiji normativni status u svim zavisnoupitnim rečenicama. Gornji naime primjeri pokazuju da se u zavisnoupitnoj rečenici s obzirom na raspodjelu *da li/li* ne događa ništa što se ne

događa u nezavisnome pitanju. Primjer 2. a (o kojemu će biti više riječi u točki 3.4) pokazuje da će *da li* u ustrojstvu *da li da + prezent* uvesti pitanje i u zavisnosloženoj rečenici i u nezavisnome pitanju, tj. da o tome hoće li se upotrijebiti skupina *da li* ili skupina *li* odlučuju neke druge sintaktičke okolnosti.

3.2 Alternativna pitanja

U nekim se priručnicima može iščitati pravilo da se skupina *da li* pojavljuje u alternativnim pitanjima³. Moramo prvo reći da je svako pitanje uvedeno s *da li* ili s *li* alternativno pitanje bez obzira na to je li dijelom zavisnosložene rečenice ili nije. Naime svako pitanje uvedeno s *da li* ili *li* (tj. *je li* u razgovornome stilu) uključuje neizrečeno pitanje o drugoj, alternativnoj mogućnosti (nemogućnosti). Tako se npr. u pitanjima: *Je li došla?*, *Bojiš li se?*, *Da li da kupim kruh* ili *Pitam te je li došla. Ne znam bojiš li se. Dvojim da li da kupim kruh.*, nužno podrazumijeva i alternativno pitanje: *Je li došla ili nije?*, *Bojiš li se ili se ne bojiš?*, *Da li da kupim kruh ili da ga ne kupim?* ili *Pitam te je li došla ili nije.*, *Ne znam bojiš li se ili se ne bojiš.*, *Dvojim da li da kupim kruh ili da ga ne kupim.*

Kad isključimo takva pitanja (*Je li X ili ne X?*; *Da li da X ili ne X?*) i u obzir uzmemo “prava” alternativna pitanja (tj. pitanja s nepredvidivom alternativom: *Je li X ili Y?* *Da li da X ili Y?*), primjećujemo da se u pregledanome korpusu nalazi priličan broj potvrda za takva pitanja uvedena čestičnom/vezničkom skupinom *da li*. Komentirat ćemo četiri tipična primjera.

1. *Hrvatski bibličari dvoume se da li je bolje uzeti jedan prijevod i usavršavati ga ili načiniti novi.* Vj

2. *Dvoume se da li gledati televiziju ili otići u kino.*

3. *Ne zna se koja je haljina ljepša, da li crvena ili plava.*

4. *Samo bi ponekad on govorio. Da li zbog ljubomore jer su mi one važnije od njega da li zbog uvjerenja da bih mogao napraviti mnogo više da ne mislim samo o njima, da li zbog toga što se boja da će me one povrijediti kao, možda, nekad davno neka mačka njega – ne znam, ali on naprosto nije volio moje djevojke.* Zlatko Krilić. *Zabranjena vrata*

1. U većini alternativnih pitanja potvrđenih u korpusu *da li* se može zamijeniti ustrojem *predikat + li*. Tako je i u navedenome primjeru: *Hrvatski bibli-*

³ Florschütz (1916: 150) navodi upitne veznike *li* i *da li*. Ti veznici uvode i “rastavna pitanja”. Donosi primjere: *Je li bolja pravda ili krivda?*, *Kaži mi, je li bolja pravda ili krivda?*, *Da li je bolja pravda ili krivda?*

čari dvoume se je li bolje uzeti jedan prijevod i usavršavati ga ili načiniti novi. Dok je na snazi normativno pravilo da je bolje upotrebljavati česticu *li* umjesto čestične skupine *da li*, ne vidimo razloga da se u takvome tipu alternativnih pitanja prednost također ne da čestici *li*.

2. Tamo gdje to nije moguće, riječ je redovito o *da li da + prezent* ili *da li + infinitiv* konstrukciji, pa prema tome zamjena nije moguća zbog te konstrukcije, a ne zbog alternativnoga pitanja. Rečenica *Dvoume se gledati li televiziju ili otići u kino* u najmanju je ruku teže prihvatljiva (prihvatljivija je od nje rečenica bez upitnih čestica: *Dvoume se gledati televiziju ili otići u kino.*, a posve je prihvatljiva *Dvoume se da li da gledaju televiziju ili da odu u kino.*) te bi u tome slučaju očito trebalo odusutati od normativnoga pravila koje prednost daje čestici *li* pred skupinom *da li*. To međutim, ponavljamo, nije problem povezan s alternativnim pitanjem, nego s ustrojstvima *da li da + prezent* i *da li + infinitiv* (vidi točku 3.4).⁴

3. U alternativnim eliptičnim pitanjima, tj. u pitanjima u kojima nije ekspliciran predikat pitanje se može postaviti s pomoću *ili* i upitnom intonacijom (npr. *Ne zna se koja je haljina ljepša, crvena ili plava.*) ili upitnom skupinom *da li* (*Ne zna se koja je haljina ljepša, da li crvena ili plava.*). Tada skupina *da li* uz funkciju uvođenja pitanja ima i pojačivačku funkciju, tj. naglašuje dvojbu izrečenu pitanjem). Kad bi predikat bio ekspliciran (*Ne zna se koja je haljina ljepša, je li ljepša crvena ili plava./ Ne zna se koja je haljina ljepša, da li je ljepša crvena ili plava.*) ne bi bilo razloga da se rečenici s *da li* da prednost pred rečenicom s upitnom česticom *li*. Evo nekoliko primjera alternativnih eliptičnih pitanja s čestičnom skupinom *da li*:

Sam Laca promijenio se, da li od zbilje, da li uistinu, tko bi to znao. Ante Kovačić, Fiškal

(> *Sam Laca promijenio se, od zbilje ili uistinu, tko bi to znao.* > *Sam Laca promijenio se, je li se promijenio od zbilje ili uistinu, tko bi to znao.*); Što će biti na kraju? *Da li isto tako Riječ, samo kazana i pisana potajice, kao u Truffautovu filmu "Fahrenheit 451" snimljenom prema istoimenom romanu Raya Bradburyja?; I ne znam zašto, ali ja se bojim! Da li sutrašnjega dana? Jakova? Sebe? Ne znam.; U pitanju je ipak jedan nešto širi cilj, pa se stoga ne kaže da je i put oko svijeta počeo prvim korakom. Sasvim svejedno da li od sedam milja, ili onim nejakim, dječaćkim.*

⁴ J. Silić i I. Pranjković u *Gramatici hrvatskoga jezika* u poglavlju *Zavisnoupitne objektne rečenice* (2005: 333) donose primjer *Dvoume se da li doći ili ne doći*. Taj primjer potiče na razmišljanje naime je li prihvatljiva rečenica: *Dvoume se doći li ili ne doći?*. Prihvatljivijom nam se čini rečenica *Dvoume se da li da dođu ili ne dođu*.

4. Četvrti primjer također je primjer alternativnoga eliptičnog pitanja koje smo izdvojili u posebnu skupinu samo zbog toga što su u pregledanome korpusu razmjerno česta upravo takva eliptična pitanja s čestičnom/vezničkom skupinom *da li*, tj. pitanja s upitnom skupinom *da li zbog toga/stoga/zato (što/je)*. Ta bi se pitanja uvijek mogla postaviti i s pomoću čestice *li* s predmetnutim predikatom, ali bi pritom trebalo rekonstruirati predikat. Predikat međutim nije naveden iz stilskih razloga i tu nema mjesta normativnomu zahvatu koji bi uključivao “nasilno” uvođenje predikata, npr. takvom nasilnom intervencijom u gornju rečenicu posve bismo promijenili njezinu pragmatičku i stilsku vrijednost:

Samo bi ponekad on govorio. Je li samo ponekad govorio/je li to (bilo tako) zbog ljubomore jer su mi one važnije od njega da li zbog uvjerenja da bih mogao napraviti mnogo više da ne mislim samo o njima, je li samo ponekad govorio/je li to bilo tako zbog toga što se bojao da će me one povrijediti kao, možda, nekad davno neka mačka njega – ne znam, ali on naprosto nije volio moje djevojke. Zlatko Krilić. Zabranjena vrata

Evo još primjera rečenica s eliptičnim alternativnim pitanjem i čestičnom skupinom *da li*:

A zaljubljeni čovjek nije imao prečega posla nego se spusti pred nju na koljena čim su zašli pod omorike (hotimice ju je ovamo doveo). No da li zato što to očitovanje bijaše možda još preuranjeno, ili što bijaše tako iznenadno i naglo (te gotovo smiješno), ona u prvi kraj prestrašena otkorači, a zatim pogledavši ga još jednom, rasmije se i zapita: - A zar vam nije žao vaših novih hlača? Jan-ko Leskovar. Propali dvori; Divnu kožu imate, gospođo. Odakle je to? Da li zato što u tim tubama (i pokaže rukom na police) postoji neka čudotvorna mast, ili je to zbog podneblja, ili naprosto prirodjeno? Ivan Dončević. Mirotvorci; A kad se blagajna isprazni neovisno o tomu kako i zašto, da li zato što su prenaubre- klu vreću s novcem nagrizli uvijek gladni miševi, ili su u tajnovite klupske tre- zore ušli duhovi., uglavnom se zna što treba učiniti. Vj; Pitanje je stoga može li na predstojećem Eurosongu Vesna Pisarović ubrati prve plodove strategi- je izravnog preuzimanja utjecaja Britney Spears, Shakire i Kylie Minogue? Da li zato što su satjerane u estradni tor »jednostavne diskografske usluge« koji nam funkcionira nesuvislo kao i privreda, ili zbog nedostatka minimalnog smi- sla za marketing, domaće pop-zvijezde zabavnoglasbenog predznaka nikako da uhvate korak s trendovima. Vj; Zašto to Bandić nije učinio? Da li zato što nije bio siguran da će ga stranka podržati, kao što ga je podržala nakon što su se na njega okomili i oni koji imaju i oni koji nemaju »putra na glavi«. Vj; Pijete li kavu? - Da, volim popiti kavu s mlijekom i to slađu. • Da li stoga, što vam je život gorak? Vj; Dobiva se dojam da je Rachlinu takvu priču sugerirao njihov

sadašnji agent za Hrvatsku, a bivši ravnatelj Igara Mišo Mihočević. Da li stoga što je povrijeđen da više nije na čelu Igara? Vj

Sve bi se te rečenice mogle preoblikovati u *je li to zato/stoga/zbog toga (što/ jer)* pitanja⁵ (*je* je pritom predikatna kopula), ali to dakako ne samo da nije potrebno, nego bi bilo pokazatelj posve pogrešnog razumijevanja smisla normativnih pravila i jezične norme. Tu naime nema mjesta za normativni zahvat te vrste.

Kod takvih alternativnih pitanja može se opravdati i uporaba i čestice *li* i skupina *da li*:

1. *Je li zato* uvijek se može razumjeti kao elipsa *je li ... zato*

A kad se to dogodi, svi su krivi; i senzacija gladni mediji, i raskrinkani svećenik (je li zato jer je prekršio zavjet ili zato što se dao razotkriti – pitanje je sad). Vj

A kad se to dogodi, svi su krivi; i senzacija gladni mediji, i raskrinkani svećenik (je li kriv zato jer je prekršio zavjet ili zato što se dao razotkriti – pitanje je sad).

2. *Da li* bi također mogao stajati u istome pitanju i u njemu se razumjeti kao pojačivač

te bi gornja rečenica mogla glasiti i

A kad se to dogodi, svi su krivi; i senzacija gladni mediji, i raskrinkani svećenik (da li zato jer je prekršio zavjet ili zato što se dao razotkriti – pitanje je sad).

tu *da li* ima funkciju naglašavanja dvojbe izražene pitanjem; to dokazuje i to da se u toj rečenici može izostaviti i upitno *li* i upitno *da li*

A kad se to dogodi, svi su krivi; i senzacija gladni mediji, i raskrinkani svećenik (zato jer je prekršio zavjet ili zato što se dao razotkriti – pitanje je sad).

⁵ Koja su također česta u korpusu: *Koji su razlozi tako slaboj trgovinskoj razmjeni? Je li to stoga što hrvatske tvrtke nisu zainteresirane za poljsko tržište ili ne mogu na njemu uspješno konkurirati? Vj*; *Čini se da danas više uopće nisu u modi lijepe fabule. Je li to stoga što ih više nema tko napisati ili stoga što ne zanimaju suvremenog čitatelja? Vj*; *Vi ste toga dana zaradili nekoliko šavova na glavi, je li to zato što ljubav često zna i boljeti? Vj*; *Trideset godina ste u Krašu, je li to zato što vam je život bio previše gorak? Vj*; *Državna se uprava, dakle, povećava i onda kad se njezini poslovi smanjuju ili posve nestanu. Je li to zbog toga što svaki upravni šef voli povećati broj svojih podređenih, i to svaki put najmanje za dvojicu (kako bi se oni međusobno sukobljavali a ne ugrožavali njegov položaj) ili zbog toga što upravni službenici samim svojim postojanjem stvaraju jedan drugom posla ili zbog nekog drugog razloga. Eugen Pusić. Nauka o upravi; »Aurorini« oštećenici stoga žele znati zašto to nije učinjeno i je li to zbog toga jer im je tako netko naredio ili su to propustili učiniti po vlastitom nahođenju. Vj*

U takvim dakle alternativnim pitanjima može stajati i *je li* (pri čemu je *je* predikatna kopula neekspliciranoga predikata potvrdne preoblike upitne (su)rečenice) i *da li* (u tome slučaju riječ je o upitno-pojačajnoj čestici kojom se izriče veći stupanj dvojbe), a ona mogu biti postavljena i bez upitnih čestica/veznika.

Zaključak je da u takvim alternativnim pitanjima, dakle u alternativnim pitanjima iz druge, treće i četvrte skupine opisane u ovome poglavlju nema mjesta normativnoj intervenciji koja bi čestičnu/vezničku skupinu *da li* zamijenila česticom/veznikom *li*.

3.3 Isticanje potvrde

Treći je slučaj u kojemu neki priručnici ne proskribiraju uporabu veznika *da li* veoma nejasno opisan kao slučaj u kojemu “upitna formula *da li* dolazi kad se ističe pitanje preko takve potvrde:

Znam da je došla i rekla im sve u brk.

– Da li je stvarno došla?

– Da li im je stvarno rekla sve u brk?

Da, bilo je tako.

– *Da li je stvarno bilo tako?*” (Raguž 1997: 280)

Očito je da se tu uspostavlja veza između potvrdne čestice *da* i prvog člana čestične skupine *da li*. Takvo je pitanje zapravo provjera točnosti već izrečene tvrdnje, njime se izriče traženje dodatne potvrde, ali ono se i tako izriče. U svim se navedenim primjerima, piše Raguž, „pitanje može sastaviti preko glagola, ali je jednako dobro i s *da*.“

Točno je da se u svim primjerima koje navodi pitanje može postaviti i s pomoću čestice *li*, npr.: *Je li stvarno došla? Je li im stvarno rekla sve u brk? Je li stvarno bilo tako?* Takvim se pitanjem također traži dodatna potvrda istinitosti već dane tvrdnje; ona se naime ne zahtijeva upitnom česticom ili čestičnom skupinom, nego riječima *stvarno*, *zaista*, *uistinu* i nije ga potrebno još posebno isticati upitnom skupinom *da li*.

Smatramo da nije potrebno uspostavljati poseban normativni status za skupinu *da li* kad uvodi pitanje kojim se riječima *stvarno*, *uistinu*, *zaista*, *doista* itd. provjerava istinitost ili točnost već izrečene tvrdnje. Ta je provjera osigurana upravo tim riječima, a značenje rečenice kojom se provjerava istinitost kakve tvrdnje isto je bez obzira na to upotrijebi li se čestična skupina *da li* ili čestica *li* s predmetnutim predikatom ili predikatnom kopulom. Smatramo da sto-

ga u takvim slučajevima nema valjana razloga za odstupanje od općega pravila da skupinu *da li* treba u hrvatskome standardnom jeziku zamijeniti česticom *li* s predmetnutim predikatom.

3.4. Ustrojstvo *da li da + prezent*, *da li + infinitiv*

U rečenicama (jednostavnim i zavisnoupitnim) s ustrojstvima *da li da*, *da li + infinitiv* čestična skupina *da li* ne može se zamijeniti česticom *li* s predmetnutim predikatom a da se pritom ne konstruira modalni glagol kojeg u toj rečenici nema:

Želimo li doista da čovjek poput njega donosi brze odluke o tome da li da baci bombe ili ide u rat? > *Želimo li doista da čovjek poput njega donosi brze odluke o tome treba li baciti bombe ili ne ići u rat?*

U toj je rečenici skupinu *da li da + prezent* moguće zamijeniti samo „izvana“ uvedenim glagolom *trebati*, *morati* itd. Uvođenje modalnoga glagola ima sintaktičku posljedicu da se *da + prezent* zamjenjuje infinitivom. Točno je da je jedno od prihvaćenijih normativnih pravila da je bolje umjesto ustrojstva *da + prezent* upotrijebiti infinitiv, ali u ovakvim se slučajeva nalazimo u procijepu između toga da primijenimo dva (stabilna) normativna pravila: 1. da zamijenimo *da + prezent* infinitivom⁶ i 2. da zamijenimo *da li* s *li*, ali da pritom nužno u rečenicu uvedemo modalni glagol koji u rečenici nije ekspliciran, tj. provedemo određeno “nasilje”. Mislimo da takva zamjena nije ni na koji način potrebna i da su ustrojstva *da li da + prezent*, *da li + infinitiv* posve legitimna u hrvatskome standardnom jeziku. Zbog toga što u jezičnim priručnicima ne piše ništa o tome, česte su rečenice poput: **Europska unija još nije sigurna je li da nas primi, i kada i koga još osim nas. Vj (... hoće li nas primiti/želi li nas primiti > ... da li da nas primi)* koje su vjerojatno posljedica lektorske intervencije i doslovnog razumijevanja pravila da *da li* treba zamijeniti s *je li*, o čemu je bilo riječi u točki 1.

Evo nekoliko primjera takvih rečenica:

Ne znam da li da prvo izrazim sućut njegovoj obitelji ili svima nama u Hrvatskoj.; Štoviše, danski “ne” euru mogao bi uzdrmati i euroentuzijazam kod Britanaca i Šveđana koji još razmišljaju da li da se priključe zoni eura.; Nakon tog rezultata razmišljao sam da li da ostanem u kandidaturi za predsjednika stranke.; Postoji dvojba da li odmah graditi kompletnu autocestu, ili samo

⁶ Iako je i to pravilo koje bi trebalo temeljitije istražiti. Već i K. Krstić i P. Guberina (1940: 52) napominju da uporaba konstrukcija *da + prezent* može u hrvatskome jeziku u nekim slučajevima biti posve opravdana.

*jednu traku s pripremom za drugu, ali prevladava prva varijanta.; Da li potpa-
sti pod utjecaj razočaranih ljudi koji neredovito prate atletiku pa onda, kad se
s njome suoče na velikim natjecanjima, budu suočeni i s gorkim okusom niskih
plasmana naših predstavnika i s pravom istinom gdje smo u odnosu na svijet?*

4. Zaključak

U ovome smo radu pokazali da u vezi s raspodjelom i normativnim statu-
som čestične skupine *da li* i čestice *li* postoji mnogo spornih tvrdnja i neriješe-
nih pitanja. Pokazali smo da je često ponavljano pravilo koje kaže da je bolje
upotrijebiti upitnu skupinu *je li* umjesto skupine *da li* pogriješno formulirano te
da je nužno govoriti o zamjeni čestične/vezničke skupine *da li* česticom/vezni-
kom *li* s predmetnutim predikatom. Pogriješno formulirano pravilo ima naime i
daljnjih posljedica koje se iščitavaju iz savjeta da *je li* ipak ne treba upotrijebi-
ti uvijek (a ne treba ga upotrijebiti dakako u situaciji kad u rečenici nema pre-
dikadne kopule u 3. licu jednine prezenta). Tako se pišu mnogi složeni savje-
ti umjesto jednostavnoga i točnoga savjeta o zamjeni skupine *da li* česticom *li*
kojoj se predmeće predikat ili predikatna kopula. Što se tiče čestične skupine *je
li*, pokazujemo da je ona u hrvatskome standardnome jeziku sintaktička zastar-
jelica, a da skupina *je li* (s inačicama *je l', jel', jelda* itd.) pripada razgovornomu
stilu, a njemu pripadaju i takva dopunska pitanja (tag-pitanja) i poštapalice. U
drugome smo dijelu rada istražili uvjete zamjenjivosti skupine *da li* česticom *li*
s predmetnutim predikatom ili predikatnom kopulom te pokazali da nema mje-
sta pravilu po kojemu bi njihov status bio različit u zasvisnoupitnim rečenicama
i jednostavnim rečenicama. Okolnosti u kojima norma treba dopustiti upo-
rabu čestične/vezničke skupine *da li* nisu povezane s činjenicom je li ona upo-
trijebljena u složenoj ili jednostavnoj rečenici. Pokazujemo da je uporaba če-
stične skupine *da li* (u kojoj *da* ima i pojačivačku funkciju) posve opravdana u
nekim tipovima alternativnih pitanja (eliptičnim alternativnim pitanjima, oso-
bito često u alternativnim pitanjima sa zavisnom uzročnom surečenicom) i u pi-
tanjima s ustrojstvima *da li da + prezent* i *da li + infinitiv*. U takvim se pitanji-
ma pitanje ne može uvesti česticom *li*.

U tablici se pokazuje raspodjela i uporaba čestice/veznika *li* i čestičnih/ve-
zničkih skupina *je li* i *da li* u standardnome jeziku (u općeobvezatnome hrvat-
skom standardnom jeziku i u njegovu razgovornome funkcionalnom stilu) i u
razgovornome stilu koji ne pripada hrvatskome standardnom jeziku.

općeobvezatni hrvatski standardni jezik	razgovorni funkcionalni stil hrvatskoga standardnoga jezika ⁷	razgovorni stil koji ne pripada standardnomu jeziku
<i>predikat + predikatna kopula + li</i> <i>Radiš li?</i>	<i>da li zamjenjiv s predikat + predikatna kopula + li</i> <i>Da li radiš?</i>	<i>je li</i> (čestična skupina) <i>Je li radiš?</i>
	<i>je li, je l', jelda</i> dopunsko pitanje i poštapalica <i>Stići ćemo na vrijeme, je li/jelda?</i> <i>I sad tebe, je li/jelda, zanima moj odgovor.</i>	<i>jel', jel'te</i> dopunsko pitanje i poštapalica <i>Stići ćemo na vrijeme, jel'/jel'te?</i> <i>I sad tebe, je'l/jelte, zanima moj odgovor.</i>
<i>je li</i> (čestična skupina) zastarjelica <i>Je li se kaješ za sve grihe svoje?</i>		
<i>da li</i> u eliptičnim alternativnim pitanjima <i>Koja je haljina ljepša, da li crvena ili plava?</i>		
<i>da li da + prezent, da li da - infinitiv</i> <i>Da li da odem po kruh?</i> <i>Da li se pobuniti ili čekati?</i>	<i>da</i> <i>Da odem po kruh?</i>	

Literatura:

- BRABEC, IVAN 1982. *Sto jezičnih savjeta*. Zagreb: Školske novine.
 BRODNJAK, VLADIMIR 1991. *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*. Zagreb: Školske novine.
 FLORSCHUTZ, JOSIP 1916. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb.
 GUBERINA, PETAR; KRUNO KRSTIĆ 1940. *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.

⁷ Pri izradbi razgovorne gramatike, tj. gramatike razgovornoga funkcionalnog stila hrvatskoga standardnog jezika trebala bi se pozornost u prvome redu usmjeriti na ustrojstva koja su posljedica činjenice da je razgovorni stil komunikacijski stil, da su njegova najvažnija sintaktička obilježja upravo ona koja su posljedica te činjenice. Takva su npr. ustrojstva tag-pitanja, poštapalice itd.

- KATIČIĆ, RADOSLAV 1986. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: JAZU – Globus.
- MIHALJEVIĆ, MILAN 1995. Upitne rečenice u hrvatskom jeziku. *Suvremena lingvistika*, 39, Zagreb, 17–38.
- PAVEŠIĆ, SLAVKO (ur.) 1971. *Jezični savjetnik s gramatikom*. Zagreb: Matica hrvatska.
- PROTUĐER, ILIJA 2004. *Pravilno govorim hrvatski 4*. Split: Naklada Protuđer.
- RAGUŽ, DRAGUTIN 1997. *Praktična hrvatska gramatika*. Zagreb: Medicinska naklada.
- SILIĆ, JOSIP; IVO PRANJKOVIĆ 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- TEŽAK, STJEPKO; STJEPAN BABIĆ 1992. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga. Vukojević, Luka; Lana Hudeček *Podrijetlo, ustrojstvo, funkcija i normativni status složenih veznika i vezničkih skupina*, u tisku u Zborniku radova s Prvoga hrvatskog sintaktičkog skupa.

Da li, je li and li – normative state and distribution

Summary

The paper gives an overview of the problems connected with the normative status of the particle/conjunction groups *da li* and *je li* as well as the particle/conjunction *li*. The authors show that there are some mistakes connected with the explanation of the normative status and the distribution of these groups and this particle and they question the normative rule according to which the group *da li* is substituted by the particle *li* (this is often mistakenly considered substitution of the group *da li* with the group *je li*, although the group *je li*, with the exception of the group *je li da* which has the function of a complementary question, doesn't exist in the standard language as the particle/conjunction group as its first element always has the 3rd person present of the verb *biti*). The normative status of the group *je li* is determined, i.e. it is shown that it is either obsolete in Croatian or it belongs to colloquial style. They also challenge the rules according to which the normative status of the group *da li* in a direct question is different from its status in indirect questions and according to which the group *da li* in the standard language appears in expressing confirmation and in alternative questions. The authors give conditions for the substitution of the group *da li* with the particle/conjunction *li*, i.e. syntactic contexts in which this change is not possible or is not necessary are given.

Ključne riječi: čestica, pitanje, da li, je li, standardnojezična norma, alternativna pitanja

Key words: particle, question, da li, je li, language standard, alternative questions